

Принцип встановлення ставки податку С доцільно зберегти таким, який існує і сьогодні – граничні межі податкової ставки мають бути встановлені законодавчо на загальнодержавному рівні, а органи місцевого самоврядування самостійно визначають величину сплати податку в межах установлених граничних розмірів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, запропонована методика визначення податкової бази сплати комунального податку дає можливість:

- податковий тягар щодо сплати комунального податку перекласти на підприємства, які виплачують мінімальну заробітну плату. Ці кошти будуть джерелом компенсації витрат місцевих бюджетів на надання різного роду допомог найбільш нужденним верствам населення;
- стимулювати підприємства підвищувати заробітну плату;
- долати таке явище, як “приховане безробіття”, оскільки підприємства змушені будуть платити досить високий податок на працівників, які лише числяться в штатних розписах, але не отримують заробітної плати (наприклад, знаходяться в неоплачуваних відпустках);
- посилити вплив місцевих рад на економічний розвиток регіону шляхом пошуку оптимальних рішень та підвищення ініціативних дій органів місцевого самоврядування.

1. Кравченко В.І. *Місцеві фінанси України: Навч. посібник.* – К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 487 с. 2. Худоба А.Г. *Роль і значення місцевих податків і зборів у доходах бюджетів Волині // Фінанси України.* – 2003. – № 4. – С. 33–34. 3. Вишневецький В.П., Рибак В.В. *Місцеві податки і збори в ринковій економіці // Фінанси України.* – 2001. – № 1. – С.11–20. 4. Іваненко В.О. *Місце і роль місцевих податків і зборів у забезпеченні місцевого самоврядування // Фінанси України.* – 2005. – № 4. – С.32–34. 5. Піхоцька О.М. *Місцеві податки і збори у забезпеченні фінансової самостійності органів місцевого самоврядування // Фінанси України.* – 2003. – №5. – С.46–49.

УДК 330

Т.Б. Токарський

Національний інститут стратегічних досліджень

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

© Токарський Т.Б., 2006

Розкрито основні передумови становлення та розвитку соціальної держави у світі та Україні. Показано найважливіші концепції “держави загального добробуту” та їх використання у процесі розбудови демократичної правової держави, в якій діє принцип верховенства права, визнаються та забезпечуються фундаментальні права і свободи людини.

The article is devoted to opening of basic pre-conditions of becoming and development of the social state in a world and Ukraine. Showing of major conceptions of “state commonwealth” and their use in the process of alteration of the democratic legal state principle of supremacy of right operates in which, is acknowledged and is provided fundamental rights and freedoms of man.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Аналізуючи політологічну літературу останніх років, що розглядає “державу загального добробуту”, можна цілком аргументовано стверджувати, що в наукових дослідженнях сформувалися дві стійкі тенденції. Перша – акцентує основну увагу на кризі соціальної держави. Зокрема, наголос робиться на тому факті, що сучасна держава поступово втрачає централізовану владу, її заходи недовіряють та малоефективні. Саме тому ця інституція все частіше неспроможна справитися із всезростаючою кількістю проблем. А комерціалізація життєдіяльності суспільства знижує управлінську функцію держави, яка досить часто неспроможна проводити ефективну

соціальну політику. Отже, “кейнсіанська національна держава загального добробуту”, що майже вичерпала себе, перетворюється в більш складну договірну систему, орієнтовану на міжнародну конкурентність, упровадження нововведень, гнучкість і “підприємницьку культуру” [1, с. 42].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Значний внесок у розробку проблеми соціальної держави та держави загального добробуту, а також їх інститутів зробили зарубіжні вчені Р. Арендорф, Дж. Ролз, Е. Хармс, Ф. Нойман, Г. фон Хаферкамп, Г.-Г. Хартвіг, В. Абендрот, К. Ленк, Г. Браун, М. Ніхаус, Г. Еренберг, А. Фукс, М. Спікер, Г. Віленський, Ч. Лебо, Р. Тітмус, А. Еверс, І. Светлик, П. Балдвін, Дж. Барнес, Б. Ваттенберг, К. Еспин-Андерсен та ін.

Досліджують політичні фактори формування держави загального добробуту праці А. Хікс, Дж. Місра, Танг Нах Нг. Вплив соціально-економічного розвитку на політичну систему став предметом дослідження таких відомих вчених, як Д. Істон, Х. Лінц, М. Доган, С. Ліпсет та ін.

У вітчизняних суспільних науках радянського та пострадянського періоду деякі теоретичні аспекти соціальної держави розглядали С. Алексєєв, К. Гаджиев, Б. Краснов, К. Лукашева, Т. Мацо-нашвілі, В. Мілецький, С. Перегудов, В. Пугачов, Н. Римашевська та ін.

Актуальність проблеми формування передумов і становлення соціальної держави в Україні стала предметом дослідження відомих українських учених: В. Бабкіна, В. Селіванова, О. Скрипнюка та багатьох інших.

Цілі статті. Мета дослідження полягає у розкритті теоретичних засад становлення та розвитку соціальної держави як в більшості європейських держав, так і в Україні, аналізі еволюції концепцій соціальної держави – від патерналістського спрямування державної соціальної політики до переважання субсидіарних підходів, розкритті основних принципів та критеріїв функціонування соціальної держави в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. “Будь-яка держава є соціальна, тому термін “соціальна держава” покликаний лише підкреслити здатність такої держави здійснювати сучасну соціальну політику: піклуватися про трудове влаштування населення, права людини, створювати системи охорони здоров’я, соціального забезпечення, підтримувати малоімущі прошарки населення, боротися зі злочинністю і конфліктами тощо”, – таке визначення подають автори Політологічного енциклопедичного словника [2, с. 359].

Підґрунтям формування концепції соціальної держави були ідеї “держави загального добробуту”, що вперше з’явилися у суспільно-політичній думці Німеччини у 80-х роках XIX століття. Саме тоді уряд О. фон Бісмарка надав соціальній політиці статусу офіційної доктрини Німеччини, згодом закріпивши її у Веймарській конституції 1919 року, яка вперше в Європі декларувала соціальні права громадян – на об’єднання у професійні спілки, захист від безробіття, охорону праці та здоров’я.

Конкретизація соціальних прав у той час відбувалася шляхом еволюційного розвитку соціально-трудового законодавства: від гарантування пенсій, мінімальної заробітної плати та права на гідне людини існування, і далі – до обов’язкового соціального страхування та визнання права на працю [3]. Згодом ці основні соціальні права були покладені в основу концепції гідної праці (Decent Work) Міжнародної організації праці (1919 р.).

Концепція “держави загального добробуту” на початку XX століття формувалася в межах традиції так званого “етичного соціал-реформізму”, одним з найвідоміших представників якого був академік Б. Кістяківський (1868–1920) – правознавець, філософ, історик української політичної думки, який вважав забезпечення прав людини і повагу до її гідності самодостатньою і найвищою цінністю для суспільства і держави. Відтак європейська традиція соціальної держави є притаманною і українській науковій думці ще з часів становлення її теоретичних, концептуальних засад.

Виникнення вищеозначеної концепції теоретично підготувало успішні дії соціал-демократичних урядів країн Північної і Центральної Європи, однак її подальший розвиток було перервано економічною кризою 30-х років минулого століття.

Процеси формування ідеології соціального добробуту та соціального партнерства відновилися після Другої світової війни, коли політика держави загального добробуту (Welfare State) знаходить відображення у численних наукових працях. Кейнсіанські уявлення про загальну зайнятість та високі доходи населення, а також період економічного зростання 50-х років, істотно вплинули на запровадження у 40-х – 50-х роках минулого століття промислово розвинутими країнами Західної Європи та Сполученими Штатами Америки програм створення державних систем освіти, охорони здоров'я та підтримки житлового будівництва, надання допомоги тим громадянам, які не в змоззі забезпечити отримання мінімального доходу власними силами.

Так, шведський економіст Карл Г. Мюрдаль та американський соціолог Даніел Белл вважали характерними ознаками держави загального добробуту наявність економіки з різними формами власності, децентралізації державної влади з передачею частини функцій органам місцевого самоврядування та об'єднанням громадян, відсутність у суспільстві ідеологічного протистояння в результаті задоволення інтересів усіх соціальних груп.

Ліберально-демократична ідеологія виходила з тези, що соціальна держава є “державою соціальних послуг”, основною метою якої виступає стабілізація розвитку суспільства, утвердження в ньому відносин солідарності та партнерства.

Концепція держави загального добробуту в період 40-х – 70-х років ХХ століття передбачала наявність сильної держави, що брала на себе значну частину функцій перерозподілу благ у суспільстві, основними цілями якої були забезпечення визначеного рівня добробуту, підтримка соціально вразливих громадян і цілих соціальних груп [4].

Економічна криза 70-х років минулого століття спричинила кризу концепції держави загального добробуту, що втратила цілісний характер і зараз існує переважно у дослідженнях, присвячених окремим проблемам соціального благополуччя – компенсаторній та розподільчій справедливості (Дж. Роулс), прав громадян на рівний відсоток соціального добробуту (Р. Дворкін) тощо.

До того ж соціальна держава у такому вигляді стала виявляти певні негативні соціальні наслідки. Патерналістське спрямування державної соціальної політики призвело до послаблення мотивації праці, виникли “застійні зони” цілих соціальних груп і страт, які були орієнтованими на державне піклування та забезпечували своє існування завдяки різним видам допомоги, а отже, не мали стимулів для докладання власних зусиль в цьому напрямку.

Якщо до початку 80-х років минулого століття теоретичні засади соціальної держави ґрунтувалися на положеннях утилітарної концепції англійського філософа І. Бентама, то пізніше в розумінні соціальної держави стали переважати субсидіарні підходи, за яких держава створює умови для діяльності та розвитку громадян та їх об'єднань, залишаючи за собою право втручатися лише тоді, коли люди дійсно не можуть подбати про себе власними силами [4].

Теоретики соціал-демократичного спрямування сьогодні розробляють ідеї правової соціальної держави, відповідальної перед своїми громадянами, наголошуючи, що соціальна політика є прямим обов'язком держави, зумовленим наданими громадянам соціальними правами. Згідно з ними соціальна держава виступає “продовженням і доповненням держави правової” [5, с. 21], найважливішим завданням якої є забезпечення реалізації гарантій конституційних прав і свобод громадян.

Сьогодні формула соціальної держави міститься в конституціях трьох держав Західної Європи: Основному законі ФРН (1949), Конституції Франції (1958) та Конституції Іспанії (1978).

Актуальність вітчизняних досліджень проблематики соціальної держави впливає з конституційного закріплення за Україною означеного статусу, необхідності розбудови демократичної, правової держави, в якій діє принцип верховенства права, визнаються та забезпечуються фундаментальні права і свободи людини.

З урахуванням цього видається, що найбільш адаптованими та прийнятними теоретичними засадами формування концепції соціальної держави в Україні є субсидіарні підходи у поєднанні з соціал-демократичними ідеями відповідальності.

Отже, соціальна держава може бути визначена як правова, демократична держава з розвинутим громадянським суспільством, що забезпечує соціальний устрій, який раціонально поєднує

засади свободи і влади, ґрунтується на принципах соціальної рівності, справедливості, загальної солідарності та взаємної відповідальності.

Принцип соціальної рівності передбачає гарантування економічної свободи людини, реалізацію права вільного вибору будь-якого виду діяльності у сфері найманої праці та підприємництва, забезпечення гендерної рівності чоловіків і жінок.

Принципи соціальної справедливості і загальної солідарності мають реалізовуватися шляхом економічного перерозподілу доходів у суспільстві та піклування про непрацездатних його членів.

Принцип взаємної відповідальності передбачає чітке визначення та розподіл сфер соціальної відповідальності всіх рівнів влади і управління, соціальних партнерів, суспільства та кожного громадянина.

Правовими передумовами розбудови соціальної держави в Україні є конституційне закріплення основних соціальних прав людини та зобов'язань держави щодо їх реалізації.

Головною метою соціальної держави є створення умов щодо реалізації конституційних прав і свобод, забезпечення гідного існування та вільного розвитку особистості та гармонійного розвитку суспільства.

Соціальна держава створює стимули для вирішення громадянами власних проблем, зокрема через механізми самоврядування та громадські організації, визначає обов'язкові мінімальні соціальні гарантії та забезпечує їх дотримання. Головною умовою реалізації цих гарантії є подолання соціально-економічної кризи, ефективний розвиток усього господарського комплексу України, успішне здійснення реформ, передусім соціальних – системи освіти, охорони здоров'я, пенсійної та інших, спрямованих на захист інтересів людини, особистості, громадянина.

Оскільки держава – це політична організація всього суспільства, що діє від його імені, вона має право та обов'язок виступати арбітром для усіх верств населення, пом'якшуючи соціальні конфлікти, сприяючи досягненню соціального компромісу [3].

Найважливішими критеріями соціальної держави виступають: дотримання прав та свобод людини, забезпечення стандартів гідного життя; здійснення активної та сильної державної соціальної політики, орієнтованої передусім на піднесення добробуту, створення умов безпечної життєдіяльності, вільний і всебічний розвиток особистості, зміцнення сім'ї, збереження національних культурних традицій та історичної спадщини; включення соціального діалогу до механізму прийняття рішень, що ґрунтується на тристоронньому управлінні за участю роботодавців, профспілок та держави; участь громадських об'єднань, організацій, політичних партій, інших соціальних інституцій у формуванні та функціонуванні громадянського суспільства.

Здійснення ефективної соціальної політики є стратегічним пріоритетом соціальної держави. Основними напрямками соціальної політики в Україні сьогодні є: забезпечення належних умов для якісного поліпшення та розвитку людського і трудового потенціалу; формування середнього класу в суспільстві, подолання бідності; реформування соціального забезпечення, надання адресної державної підтримки незахищеним верствам населення; всебічний розвиток соціального страхування, обслуговування та житлового забезпечення, гуманітарної сфери – освіти, науки, культури, охорони здоров'я населення, фізичної культури і спорту, відпочинку та туризму; забезпечення екологічної безпеки та безпечної життєдіяльності населення; розв'язання демографічних проблем; посилення регіональної складової державної соціальної політики, удосконалення міжбюджетних відносин; створення сприятливих умов для розвитку сім'ї, жінок, дітей та молоді.

Необхідно пам'ятати, що соціальна держава спроможна реалізувати свої завдання лише за умови формування ефективної соціально орієнтованої економіки.

Найбільш нагальними сучасними завданнями соціальної держави в економічній сфері є: забезпечення поєднання економічної свободи та державного регулювання економіки, соціальної спрямованості економічних реформ; піднесення добробуту населення на основі балансу між вільним розвитком економіки та необхідністю дотримання соціальної рівності шляхом реалізації відповідної бюджетної, податкової, цінової політики та кредитно-валютного регулювання; зміна ідеології розподілу доходів у суспільстві від розподілу за капіталом до розподілу за працею; повніше використання трудового та інтелектуального потенціалу; підвищення зайнятості населення, відновлення статусу праці як головного джерела засобів достойного рівня життя громадянина та його сім'ї; підвищення заробітної плати, забезпечення залежності оплати праці від

кваліфікації, професіоналізму та фактичної реальної її результативності; забезпечення стабільного зростання виробництва, збільшення відсотка фондів оплати праці у структурі виробничих витрат, ліквідація бідності, передусім у сфері матеріального виробництва; регулювання соціально-трудових відносин через систему соціального партнерства з обов'язковою участю держави у створенні правового забезпечення такого партнерства; забезпечення участі працівників в управлінні, розробці та реалізації соціально-економічних рішень, створення відповідних умов зацікавленості працівника в колективних результатах.

Формування механізму реалізації концепції соціальної держави в Україні охоплює створення правового, соціального та економічного її забезпечення.

Правове забезпечення є ключовим елементом механізму реалізації концепції соціальної держави. Основними пріоритетами державного правового регулювання є: приведення у відповідність норм міжнародного та національного права з питань формування та функціонування соціальної держави; удосконалення чинного законодавства України, гармонізація його відповідно до основних положень та принципів концепції соціальної держави; формування комплексної галузі соціального законодавства, розробка та прийняття кодифікованого законодавчого акта з метою систематизації та впорядкування соціальних гарантій та пільг; підвищення правового статусу соціального партнерства як одного з важливих інструментів реалізації основних завдань соціальної держави; забезпечення використання не лише правових, а й інших інструментів соціального регулювання поведінки людей (корпоративних, моральних тощо).

Соціальне забезпечення ґрунтується передусім на формуванні та запровадженні повноцінної системи державних соціальних стандартів та соціальних гарантій, а також підвищенні ролі та ефективності соціального партнерства у суспільстві.

Як відомо, Україна, відповідно до Конституції 1996 р., проголосила себе соціальною державою, тобто такою, в якій створюються належні умови для досягнення високого матеріального добробуту громадян, запровадження дієвої системи соціального захисту всіх без винятку членів суспільства, для вільного та всебічного розвитку, а також максимально можливі шанси для самореалізації, зберігаючи тим самим стабільність у суспільстві. З огляду на це, перед соціальною державою постають завдання: формування та розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки як першооснови побудови соціальної держави; утвердження в суспільстві соціальної справедливості як однієї з найважливіших цінностей, без здійснення якої неможливі повноцінний розвиток людини, задоволення її потреб та інтересів, збереження соціальної безпеки; досягнення соціальної злагоди та мирного розв'язання суперечностей на основі сталих процесів соціальної структурованості, соціального миру, співробітництва та партнерства різних класів, груп, прошарків суспільства; соціального вирівнювання та створення максимально можливих рівних стартових умов усім членам суспільства через систему виховання, освіти, охорони здоров'я тощо; обмеження розшарування населення за рівнем доходів; створення динамічної, гнучкої системи соціального та організаційного характеру, що реалізується державою та суспільними інститутами з метою забезпечення добробуту населення, зокрема тих громадян, які не мають можливості працювати та самостійно підтримувати свій достаток на рівні певних мінімальних стандартів; упровадження цілісної моделі соціального страхування (з усіма його видами: пенсійне, медичне, по хворобі, безробіттю) на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між роботодавцями, працівниками та державою, перетворення соціального страхування на надійний засіб мікро- та макроекономічного регулювання; соціально-правового регулювання ринку праці, реалізації політики повної зайнятості, метою якої є максимальне забезпечення роботою працездатного населення та запобігання безробіттю в його різних видах і формах; підвищення продуктивності праці та ефективності реалізації трудового потенціалу народу, формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі стимулювання внутрішньої мотивації до праці, зокрема за рахунок випереджаючого зростання ціни робочої сили, збільшення відсотка заробітної плати в структурі національного доходу тощо [6, с. 18–19].

Отже, із сказаного випливає, що побудова соціальної держави пов'язана з переходом до нового етапу розвитку продуктивних сил: від індустріальної стадії, де домінує механізоване виробництво, до постіндустріальної, коли превалюватиме соціальна сфера, а економічна ефективність визначатиметься насамперед використанням висококваліфікованих кадрів, нових знань, технологій

та методів управління. За цих умов на передній план висувається людина, її інтелектуальний потенціал, формування якого значною мірою залежить від величини доходів, у структурі яких основний відсоток становить заробітна плата.

У цьому контексті непересічне значення має освітній рівень широких верств населення, адже Україна – європейська держава, а тому її освітній потенціал повинен інтегруватися в єдиний європейський освітянський простір відповідно до потреб населення, суспільства, економіки. Такий підхід вимагає концентрованої уваги щодо розвитку освіти не лише держави, а й кожного суб'єкта господарювання. У країнах Заходу соціальні інвестиції (в їх обсягу вагомий відсоток належить освіті) корпорацій та фірм досягають 40 % і більше від загального обсягу їх витрат. Як показує досвід наших сусідів (Польщі, Чехії, Угорщини), в перехідній економіці, зокрема в секторах, що динамічно розвиваються, рівень освіти та кваліфікації визначає не лише величину прибутку підприємства, але й доходів окремого працівника. Тому освіта має посісти провідне місце в системі суспільних пріоритетів і нашої держави. Цьому повинно сприяти насамперед збільшення обсягів фінансових ресурсів, що спрямовуються на її розвиток, а також формування, підтримка і закріплення сприятливої суспільної думки, позитивного іміджу соціальних інститутів освіти як серед населення, так і серед роботодавців. Адже, як пише І. Нонака, єдиним надійним джерелом конкурентних переваг є знання. Так, у Південній Кореї, Гонконзі, Фінляндії, Швеції 80–90 % національного багатства формується саме за рахунок інтелекту. За даними ЮНЕСКО, в ХХІ ст. високих стандартів життя зможуть досягнути ті країни світу, в яких 40–50 % працездатного населення матимуть вищу освіту. Коли змінюються ринки, з'являються нові технології, збільшується кількість конкурентів, а товари старішають майже протягом однієї ночі, успішними підприємствами стають ті, що послідовно створюють нові знання, широко використовують їх у своїй практиці, швидко втілюють їх у нові технології та продукти [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, щоб поліпшити соціальну ситуацію, прискорити побудову соціальної держави в Україні, на нашу думку, необхідно:

- істотно підвищити платоспроможний попит населення;
- здійснити формування нових механізмів, здатних забезпечити оптимальні пропорції між розвитком матеріального та нематеріального виробництва;
- надати соціальній сфері, зокрема освіті, статус сфери діяльності пріоритетного розвитку;
- збільшити інвестиції в основний капітал соціальної сфери. До цього часу вони є не лише вкрай низькими, але й мають стійку тенденцію до скорочення. Наприклад, якщо в 1995 р. питома вага інвестицій у соціально-культурну сферу становила 36 % від загального обсягу, то в 2002 р. – лише 22 %. Тому не дивно, що й мережа об'єктів цієї сфери має тенденцію до скорочення;
- бюджетне фінансування соціальної сфери зосередити на пріоритетних напрямках, а саме: впровадженні новітніх технологій, поліпшенні якості та ефективності діяльності закладів освіти, охорони здоров'я, науки; вдосконаленні принципів управління якістю послуг;
- посилити соціальну спрямованість кожної сфери діяльності, сформувавши в них соціальну місію.

Реалізація цих та багатьох інших заходів сприятиме не лише підвищенню якості життя населення, а й збільшенню кількості робочих місць за рахунок невиробничої зайнятості, поліпшенню використання людських ресурсів та реальному економічному зростанню.

1. Джессон Боб. Появление децентрализованного управления и риски неудач: соображения по экономическому развитию // *Международный журнал социальных наук*. – 1998. – № 22. – С. 42.
2. *Политология: Энциклопедический словарь* / Под ред. Ю.И. Аверьянова. – М., 1993. – С. 359.
3. Яковлюк І.В. Соціальна держава як продукт демократизації суспільства і держави. – http://www.der.kiev.ua/confer/Conference_202002/section5u.html.
4. Кудюкин П. Наиболее реалистический вариант для России – субсидиарное государство. – http://www.hse.ru/prensa_2002.
5. Сокуренько В. Гуманістичний зміст концепції соціальної держави // *Право України*. – 2000. – № 11. – С. 21–23.
6. Куценко В.І., Удовиченко В.П., Остафійчук Я.В. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики). – К.: “Заповіт”, 2002. – С. 18–19.
7. Nonaka I. *The Knowledge Creating Company*, *Harvard Business Review*, Nov.–Dec. 1991.